

واکاوی مقایسه‌ای پیامدهای طرح مرتعداری جایگزین (گیاهان دارویی - دام)

محمد رضا داوری^۱، مصطفی احمدوند^۲، فهیمه ریگی^۳

چکیده

حفظ منابع طبیعی بعنوان میراثی ماندگار برای آیندگان از وظایف اصلی نسل حاضر می‌باشد. در سیاست‌های کلان مشارکت قرار دادن بهره‌برداران بعنوان محافظان منابع ملی مورد توجه قرار گرفت و برنامه ریزی‌های انجام شده با محوریت کوچ‌نشینان سابق و مرتعداران امروز و جایگزین نمودن کشت گیاهان دارویی بجای دامداری امتداد یافت. برای پایداری طرح از روش‌های درآمدی جایگزینی کشت گیاهان دارویی بجای دامداری استفاده گردید. در بررسی انجام شده از اجرای طرح فوق ۱۰۷ سوال در خصوص پیامدهای اقتصادی، زیست محیطی و اجتماعی طراحی و مورد سوال واقع گردید. نتایج حاصل نشان از موفقیت طرح در افزایش شاخص‌های زیست محیطی، کیفیت و رفاه زندگی داشت و همچنین موجب کاهش درآمد عشایر، مهاجرت جوانان به شهرها، شده است.

واژه‌های کلیدی: گیاهان دارویی، تنگ سرخ، مرتعداران، اسکان عشایر

^۱ دانشجوی کارشناسی ارشد توسعه‌ی روستایی دانشگاه یاسوج
^۲ دانشیار ترویج و توسعه‌ی کشاورزی، گروه مدیریت توسعه روستایی
^۳ دانشجوی دکتری بخش توسعه‌ی کشاورزی دانشگاه یاسوج

مقدمه

منابع طبیعی موهبت الهی برای بشریت است. لزوم تداوم حیات در کره زمین وجود یک زیست بوم (اکوسیستم) پویا و سالم می‌باشد و هرگونه خللی در آن منجر به نابسامانی‌ها و فجایع ناگوار می‌گردد. مراتع به عنوان بخش مهمی از زیست بوم نقش اساسی در تعادل محیط زیست و فعالیت‌های اقتصادی دارند. تحقیقات متعدد حاکی از اهمیت مراتع و کارکردهای اجتماعی اقتصادی آن و در باره نقش حیاتی آن‌ها در ابعاد مختلف زندگی بشری قلم فرسایی بحث نمودند. مراتع از طریق حفظ آب، خاک و هوا محیط زیست مساعدی را برای زندگی انسان فراهم می‌کنند و نقش اساسی در تأمین نیازهای جامعه در زمینه فرآورده‌های دارویی و پروتئینی دارند (جوادی و همکاران، ۱۳۸۸). مراتع یکی از منابع اساسی تولید محسوب می‌گردند که حفظ، احیا و توسعه آن علاوه بر اینکه تولید پایدار و مستمر را به دنبال داشته، بخش مهمی از علوفه مورد نیاز دام را تأمین می‌کنند و نقش اساسی در حفظ آب و خاک و پایداری اکوسیستم به عهده دارند. (مظهری و خاکسار آستانه، ۱۳۸۸). این عرصه‌های وسیع علاوه بر اینکه حیاتی‌ترین بسترهای تداوم حیات و توسعه پایدار به شمار می‌آیند شالوده‌های اساسی برخی فعالیت‌های اقتصادی مانند کشاورزی، تولید علوفه و تغذیه دام سنتی می‌باشند. (رحیمی سوره و صادقی، ۱۳۸۴) و با ۹۰ میلیون هکتار مساحت و حدود ۶۰٪ کل مساحت کشور، دارای نقشی غیرقابل انکار در محاسبات اقتصادی و اجتماعی کشورمان می‌باشند (پاپ زن و افشارزاده، ۱۳۸۹). متأسفانه خلاءهای قانونی و فقدان مدیریت قاطع در دهه‌های اخیر باعث تاراج این ثروت ملی توسط افراد سودجو و فرصت طلب شده است. به گونه ای که جبران خسارات در بعضی از نقاط غیر ممکن و در بعضی از نقاط با صرف زمان زیاد و هزینه‌های گزاف ممکن خواهد بود. طرح‌های مرتعداری با هدف تثبیت، بهبود و ارتقاء وضعیت مراتع بوسیله مشارکت بهره‌برداران (عشایر) روی کار آمدند، که به عنوان یکی از برنامه‌های اساسی نیمه دهه ۱۳۶۰ در بخش منابع طبیعی می‌باشند و بر اساس آن، سامان عرفی مراتع با هدف حفظ، اصلاح و احیاء مراتع به صورت اسناد بلند مدت و قابل تمدید، به مرتعداران واگذار گردیده است (رحیمی سوره و صادقی، ۱۳۸۳).

که به صورت برنامه‌های مدون در راستای حفظ، اصلاح، احیا و بهره‌برداری اصولی و پایدار مراتع انجام شده‌اند که در صورت مشارکت بهره‌برداران بیشترین کارایی را خواهند داشت (حیدری و همکاران، ۱۳۸۹). این طرح‌ها از ابزارهای اصلی مدیریت و بهره‌برداری از مراتع در ایران هستند که باید در تهیه آنها به ویژگی‌های اکولوژیک منطقه از یکسو و به مسائل اجتماعی بهره‌برداران ازسوی دیگر اهمیت داده شود. (کریمیان و همکاران، ۱۳۸۸). در طرح‌های مرتعداری فعالیت‌هایی مانند باغداری، پرورش زنبور عسل (رفیع فر و قربانی، ۱۳۸۶) و دامداری با استفاده از روش سیستم چرای متناوب انجام می‌گردد که در آن محدوده عرفی به چند قسمت تقسیم و در هر دوره و زمان معین قسمتی را برای چرای احشام اختصاص می‌دهند (کریمیان و همکاران، ۱۳۸۸). همچنین عده‌ای از مرتعداران در مناطق مستعد با کشت گیاهان دارویی و بهره‌برداری از آن به فعالیت اقتصادی و امرار معاش می‌پردازند. از آنجایی که از سالیان دور سر نوشت مراتع با سرنوشت عشایر عجین گشته است، برنامه‌ریزی‌های انجام شده با محوریت حضور و مشارکت عشایر انجام شده است. (باژیان، ۱۳۸۶). استفاده از گیاهان دارویی از قدیم الایام بصورت سنتی و بومی در ایران رایج بوده است (خانپور و کاویانی، ۱۳۸۷). کشت گیاهان دارویی و معطر از قدیم الایام در ایران مورد استفاده عموم قرار داشته است. بعضی از گیاهان دارویی مانند زعفران که موارد استفاده گوناگونی دارند بصورت انبوه و تجاری در کشور کشت می‌گردند. در تحقیقی که در خصوص گونه‌های گیاهان دارویی در حال کشت انجام شده است تعداد آنها را بالغ بر ۵۶ گونه ذکر گردیده است. (کوچکی و همکاران، ۱۳۸۳). ایران با دارا بودن تنوع آب و هوایی گسترده و ذخایر ژنتیکی گیاهی فراوان، یکی از غنی‌ترین کشورها از نظر امکانات و استعدادهای طبیعی به شمار می‌رود. در بین این گیاهان گونه‌های فراوانی با خواص دارویی حاوی منابع غنی از متابولیت‌های ثانویه هستند و استفاده از آنها در مقایسه با اثرات داروهای شیمیایی از عوارض شیمیایی کمتری برخوردار است که این امر سبب گرایش به سوی استفاده از گیاهان در کشورهای پیشرفته شده است (خانپور و کاویانی، ۱۳۸۷). وجود استعدادهای کشت گیاهان دارویی در منطقه تنگ سرخ نیز باعث شد که این فعالیت بعنوان ممر درآمدی برای عشایر و مرتعداران منطقه مورد توجه قرار بگیرد. گونه های گیاهان دارویی این منطقه عبارت از آنگوزه، باریجه، جاشیر خوراکی، بیلهر، کتو، آویشن، گون، خار زرد و خاربرفی می‌باشند که با توجه به بهره اقتصادی و کاربردهای دارویی و صنعتی کشت گیاه آنگوزه از موقعیت ممتاز و ویژه‌ای برخوردار می‌باشد و بعنوان کشت غالب گیاهان

دارویی در منطقه رواج دارد. با توجه به اینکه در طرح مرتعداری مورد مطالعه جایگزینی کشت گیاهان دارویی بجای دامداری بعنوان یک الگوی اقتصادی به اجراء در آمده است لذا تحقیق حاضر به اثرات اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی آن پرداخته است. هدف کلی این تحقیق بررسی مقایسه‌ای طرح‌های مرتعداری کشت گیاهان دارویی جایگزین دامداری بوده و اهداف جزئی آن عبارتست از:

بررسی پیامدهای اقتصادی طرح جایگزینی کشت گیاهان دارویی

بررسی پیامدهای اجتماعی طرح جایگزینی کشت گیاهان دارویی

بررسی پیامدهای زیست محیطی طرح جایگزینی کشت گیاهان دارویی

ادبیات پژوهش

محدودیت منابع مشکلی است که بعنوان یک سد بزرگ مانع اجرای تمام خواسته‌های بشری می‌گردد. مراتع کشور از منابع طبیعی محدود محسوب می‌گردند که نیاز های نامحدود بشری زخم‌های فراوانی بر پیکره آن وارد نموده است. عدم برنامه‌ریزی و نظارت بر بهره برداری از این منبع خدادادی باعث شده که شاهد تخریب گسترده آن در اقصی نقاط مملکت باشیم. براساس بررسی‌های صورت گرفته، طی ۴۰ سال، بیش از نیمی از گستره جنگلی شمالی کشور نابود گشته است و روند تخریب در عرصه‌های باقیمانده نیز همچنان ادامه دارد. این روند تخریب و نابودی، در جنگل‌های بلوط واقع در غرب و مرکز و همچنین در مراتع کشور نیز کم و بیش به چشم می‌خورد (مجتهد زاده و حسن زاده، ۱۳۸۰). در منطقه داشلی برون، بخش شمالی استان گلستان، مراتع با کاهش تدریجی پتانسیل تولید و از بین رفتن پوشش گیاهی تاثیر منفی بر سطح درآمد و قدرت خرید اکثر دامداران داشته است (خلیقی و قاسمی، ۱۳۸۳) مراتع اکوسیستمی پویا در پی وقوع آشفستگی-ها دچار تغییر می‌شوند و چنانچه از آستانه سلامت مرتع عبور نمایند، دچار تخریب می‌گردند (ارزانی و عابدی، ۱۳۸۵) این در حالی است که حفظ، احیا و توسعه آن تولید پایدار و مستمر را به دنبال و بخش مهمی از علوفه مورد نیاز دام را تأمین می‌کند و نقش اساسی در حفظ آب و خاک و پایداری اکوسیستم به عهده دارد (مظهری و خاکسار آستانه، ۱۳۸۸). بهره‌برداری اصولی از مراتع می‌تواند نقش موثری در اقتصاد ملی داشته باشد، و استفاده شایسته از آن‌ها باعث رشد اقتصادی و پیشرفت کشور گردد. در مقابل، استفاده نادرست، پیامدهای ناگواری را در پی و آفتی برای اصل رشد و توسعه اقتصاد شمرده می‌شود (فراهانی، ۱۳۸۵). در گذشته به دلیل دخالت اندک انسان و بهره‌برداری معقول دام از مراتع، همواره تعادلی نسبی بین دام و مرتع وجود داشته است، ولی در دهه‌های اخیر این تعادل نامتوازن شده و با فشار بر پوشش گیاهی مرتع بیشتر تخریب شده است (اکبر زاده، ۱۳۸۴). در حال حاضر مراتع کشور با تولید ۱۱ میلیون تن علوفه خشک، ۴۰ درصد از علوفه مورد نیاز دام‌های کشور را به بهای اعمال فشاری معادل ۳ برابر ظرفیت تولید مراتع و تسریع در روند تخریب تأمین می‌کنند. افزایش روند تخریب هم توانایی تولید مراتع کشور را کاهش می‌دهد و هم هزینه دولت را برای مقابله با بیابان‌زایی به شدت افزایش می‌دهد و منجر به نابودی منابع درآمدی کشاورزان در دراز مدت می‌شود. (مجتهد زاده و حسن زاده، ۱۳۸۰). گسترش فعالیت‌های تولیدی اعم از بخش کشاورزی، منابع طبیعی و دیگر بخش‌های اقتصادی و رشد روزافزون جمعیت و تقاضا از یک سو و درهم ریختگی سامانه سنتی مدیریت جامع و عدم جایگزینی مناسب برای آن، وضعیت نامناسبی را در این عرصه‌ها به وجود آورده‌اند، به طوری که آمارهای ارائه شده از تخریب مراتع مؤید این نکته است (رحیمی سوره و صادقی، ۱۳۸۴).

در سال های اخیر، سازمان جنگ ها و مراتع کشور و کارشناسان ذیربط پس از اجرای شیوه ها و برنامه‌های مدیریتی گوناگون به این نتیجه رسیده‌اند که جز با دخالت و مشارکت اقشاری که از این مراتع بهره‌برداری می‌نمایند و بکارگیری نیروهای کارشناسی مبتنی بر اصول علمی و فنی و ایجاد مدیریتی منسجم، در قالب تهیه و اجرای طرح‌های مرتعداری، افزایش تولید و حفظ و احیای این مراتع امکان‌پذیر نیست (مظهری و خاکسار آستانه، ۱۳۸۸).

امروزه برخلاف گذشته، عشایر ایران نه تنها مخالف اسکان نیستند، بلکه خود متقاضی و خواهان اسکان‌اند. چنین اسکانی دیگر چون گذشته خصلتی سیاسی و اجباری ندارد بلکه فرآیندی داوطلبانه و برنامه‌ریزی شده‌است که به منظور توسعه و بهبود زندگی عشایر صورت می‌گیرد. تحول فوق معرف این واقعیت است که در شرایط امروزی ایران و جهان، جامعه عشایری تحت نظام ایلی توان (پتانسیل) توسعه

خود را از دست داده است، و هرگونه تلاش در جهت حفظ و بقای آن مستلزم تداوم عقب‌ماندگی و تحمیل هزینه‌های مادی و معنوی روز افزون بر مردم به ویژه زنان و کودکان محروم از آزادی و حقوق مدنی است (عبدالهی، ۱۳۸۶). این استقبال عشایر امری است که از دیرینه در برنامه‌های دول مختلف مد نظر بوده است. که دلایل اسکان عبارتند از:

- ۱ - ملی کردن جنگل‌ها و مراتع؛
- ۲ - اصلاحات ارضی؛
- ۳ - اقدامات رضاخان (تخته قاپو کردن عشایر)؛
- ۴ - نفوذ فرهنگ و ساختار شهری از جمله روابط کاری جدید فروشنده‌گی، فروشگاه‌های بزرگ و کوچک کالا (در میان عشایر و...)
- ۵ - بسط نهادهای فرهنگی جدید در میان عشایر و افزایش درصد با سوادان؛
- ۶ - عدم توانایی مالی همراه با از دست دادن دام‌ها؛
- ۷ - ورشکستگی عشایر؛
- ۸ - طرح ساماندهی خروج دام از جنگل. (رفیع فر و قربانی، ۱۳۸۶)

روش‌شناسی

منطقه تنگ سرخ با جمعیتی بالغ بر ۴۵۵ نفر در سی و پنج کیلومتری شرق شهرستان یاسوج و در طول $51^{\circ}50'$ و عرض $30^{\circ}30'$ قرار دارد. مرکزیت این منطقه با روستای تنگ سرخ است که از لحاظ تقسیمات کشوری جزء بخش مرکزی شهرستان بویر احمد و منطقه دهستان سررود جنوبی می‌باشد. از نظر اقلیمی جزء کوهستانی سرد محسوب شده و دوره یخبندان آن از اول آذر تا پایان اسفند می‌باشد. درجه حرارت در این منطقه از منفی $4/4$ تا مثبت $35/9$ و متوسط میزان بارندگی سالیانه در یک دوره هفت ساله 904 میلی‌متر می‌باشد. وزش باد در ماه‌های تیر و مرداد از جنوب به شمال و در ماه‌های دی و بهمن از شمال به جنوب می‌باشد. پوشش گیاهی منطقه را بیشتر علوفه‌های خوشخوراک تشکیل می‌دهند و نمونه‌های بارز آن بیلهر، کتو، آویشن، گون، خار زرد، خاربرفی می‌باشد. در میان گیاهان داروئی جاشیر خوراکی، باریجه و آنغوزه بیشترین اهمیت را دارند. جامعه آماری تحقیق حاضر مرتعداران منطقه تنگ سرخ می‌باشد که در ۱۲ عرف به نام‌های دره چپ تنگ سرخ، چشمه زرشکی تنگ سرخ، چال بلهی و دره خل، تنگ مشکات یک و دو، روستای تنگ سرخ، مور خرگوشی، چال ارژنی و کل وهلی، تنگ سرخ، چشمه تاگی، چال پفه تنگ سرخ و له بلوط طبق مشخصات جدول شماره (۱) در مراتع منطقه فوق فعالیت دارند.

جدول ۱. مشخصات جامعه آماری و انتخاب نمونه

ردیف	نام عرف	جمعیت	منتخب	ردیف	نام عرف	جمعیت	منتخب	ردیف	نام عرف	جمعیت	منتخب
۱	دره چپ تنگ سرخ	۳	۳	۵	تنگ مشکات دو	۱۲	*	۹	تنگ سرخ	۱۰	۸
۲	چشمه زرشکی تنگ سرخ	۷	۶	۶	روستای تنگ سرخ	۲۴	*	۱۰	چشمه تاگی	۳	۳
۳	چال بلهی و دره خل	۹	*	۷	مور خرگوشی	۷	۶	۱۱	چال پفه تنگ سرخ	۷	۶
۴	تنگ مشکات یک	۲	۲	۸	چال ارژنی و کل وهلی	۵	۴	۱۲	له بلوط	۶	۵
جمع کل											۹۵

برای نمونه‌گیری از گروه فوق از روش خوشه‌ای چند مرحله‌ای^۱ استفاده گردید و از میان ۱۲ عرف که طرح‌های مرتعداری در آنها اجراء گردیده است ۹ عرف (۷۵٪) به صورت تصادفی ساده انتخاب شدند که مجموع جمعیت^۲ عرف بالغ بر ۵۰ نفر گردید. با استفاده از جدول

۱. Multi stage cluster sampling

پاتن (۲۰۰۲)، ۴۴ نفر انتخاب شدند. سپس با استفاده از نمونه‌گیری تصادفی با انتصاب متناسب، افراد انتخاب شده در نُه عرف توزیع گردیدند که در جدول شماره (۱) مشخصات آنها درج گردیده است. بدین ترتیب تعداد ۴۴ نفر از مرتع‌داران بعنوان نمونه آماری پژوهش انتخاب و پرسشنامه‌ها بصورت مصاحبه‌ای ساختارمند تکمیل گردید. پرسشنامه در ۱۰۷ سوال باز و بسته شامل موضوعات اجتماعی، اقتصادی، زیست محیطی و نگرش عشایر در خصوص طرح، طراحی گردید. برای روایی پرسشنامه از تحقیقات انجام شده و نظرات متخصصین و کارشناسان امر استفاده گردید و در نهایت با استفاده از نرم افزار SPSS و ضریب آلفای کرونباخ روایی پرسشنامه مورد تایید قرار گرفت.

یافته‌ها و بحث

نتایج ارائه شده بر اساس نظر پاسخگویان در اثر اقدامات انجام شده در طرح جایگزینی کشت گیاهان دارویی، بیشترین میزان موفقیت مربوط به موضوع افزایش پوشش گیاهی منطقه می‌باشد. میانگین امتیاز اخذ شده این گویه طبق جدول (۲) ۱/۵۸ بوده که نشانگر میزان موفقیت ۷۹ درصدی اجرای طرح در موضوع مورد اشاره می‌باشد. دومین گویه ای که با کسب امتیاز ۱/۵۳ توانسته است نظر پاسخگویان را به موفقیت ۷۶/۵ درصدی خود جلب نماید، موضوع غنی سازی مرتع می‌باشد. گویه سوم موضوع کنترل فرسایش خاک می‌باشد که با اخذ امتیاز ۱/۵۶ بعد از پوشش گیاهی بیشترین توجه را توسط پاسخگویان بخود جلب نموده و بیانگر موفقیت ۷۸ درصدی کنترل فرسایش خاک می‌باشد. اما گویه‌های افزایش حاصلخیزی خاک با میانگین ۰/۶۷، افزایش سطح آب‌های زیر زمینی با میانگین ۰/۵- و افزایش کشت کار و توسعه زراعت با میانگین ۰/۱۱- و بیشترین ضریب تغییر در رتبه آخر قرار دارد. در نهایت شاخص زیست محیطی کل با میانگین ۰/۸۷ نشان از موفقیت ۴۴ درصدی اجرای طرح در منطقه تنگ سرخ دارد

جدول ۲. توصیف میانگین و انحراف معیار شاخص‌های زیست محیطی (n=۳۶)

رتبه	ضریب تغییرات	انحراف معیار	میانگین*	گویه
۳	۰/۶۴	۰/۹۹۸	۱/۵۶	کنترل فرسایش خاک
۲	۰/۵۸	۰/۸۸	۱/۵۳	افزایش غنای مراتع منطقه
۱	۰/۵۵	۰/۸۷	۱/۵۸	افزایش پوشش گیاهی منطقه
۴	۱/۰۷	۱/۲۲	۱/۱۴	کاهش اثرات تخریب سیلاب ها و روان آب ها
۹	۱۱/۸	۱/۳۰	-۰/۱۱	افزایش کشت کار و توسعه زراعت
۸	۲/۲۶	۱/۱۳	-۰/۵	افزایش سطح آب های زیر زمینی
۷	۱/۶۳	۱/۰۹	۰/۶۷	افزایش حاصل خیزی خاک
۵	۱/۲۶	۱/۱۶	۰/۹۲	افزایش تنوع گیاهی و جانوری
۶	۱/۳۴	۱/۳۸	۱/۰۳	بهره برداری اصولی از منابع و مراتع
-	-	۰/۵۴	۰/۸۷	شاخص زیست محیطی کل

* دامنه میانگین از ۲- تا ۲+

شاخص خصوصی سازی

بیشترین امتیاز میانگین ۱/۶۹ به معنی موفقیت ۸۵ درصدی اجرای طرح قرق‌بندی مراتع توسط بهره برداران می‌باشد که در رتبه اول جدول قرار دارد. این میزان برای انجام عملیات کپه‌کاری ۷۷ درصد، برای ازدیاد و احیاء گونه‌های خاص نباتات ۶۸ درصد می‌باشد که به ترتیب در جایگاه دوم و سوم قرار دارند. در این جدول با امتیاز منفی مواجه نیستیم ولی گویه‌های، شناسایی بیشتر گونه‌های رو به انقراض،

افزایش حفاظت از حیات وحش، و انجام عملیات آبخیزداری در انتهای جدول می‌باشند. میانگین شاخص خصوصی سازی کل عدد ۰/۹۷ می‌باشد که نشان موفقیت ۴۹ درصدی طرح مراتع در واگذاری امورات دولتی به بخش خصوصی می‌باشد.

جدول شماره ۳. توصیف میانگین و انحراف معیار شاخص‌های خصوصی سازی (n=۳۶)

رتبه	ضریب تغییرات	انحراف معیار	میانگین*	گویه
۴	۰/۷۸	۰/۹۱	۱/۱۷	حفاظت مراتع از بلایای طبیعی
۵	۰/۹	۱/۱۶	۱/۲۸	* دامنه میانگین از ۳- تا ۲+ حراست و پیشگیری بیشتر از حوادثی مانند آتش سوزی
۸	۲/۱۹	۱/۱۶	۰/۵۳	شناسایی بیشتر گونه‌های رو به انقراض
۶	۰/۹۸	۱/۰۴	۱/۰۶	ترمیم گونه‌های رو به انقراض
۷	۲/۱۳	۱/۱۳	۰/۵۳	افزایش کسب اطلاعات
۳	۰/۶۴	۰/۸۷	۱/۳۶	ازدیاد و احیاء گونه‌های خاص
۱	۰/۴۴	۰/۷۵	۱/۶۹	افزایش سطح قرق بندی
۲	۰/۴۸	۰/۷۴	۱/۵۳	افزایش میزان کپه‌کاری
۱۰	۱۹/۸	۱/۱۹	۰/۰۶	انجام عملیات آبخیزداری
۹	۲/۳۶	۱/۲۵	۰/۵۳	افزایش حفاظت از حیات وحش
-	-	۰/۷۶	۰/۹۷	شاخص خصوصی سازی کل

* دامنه میانگین از ۲- تا ۲+

شاخص فرهنگی

موفقیت شاخص‌های فرهنگی در اجرای طرح‌های مرتعداری به نسبت شاخص‌های دیگر از امتیاز کمتری برخوردار می‌باشد. بیشترین امتیازات کسب شده براساس ضریب تغییرات مربوط به برنامه آموزش مهارت‌های بهره‌برداری از مراتع با میانگین ۱/۰۶ و میزان آگاهی نسبت به حفاظت از منابع طبیعی با میانگین ۱/۰۳ می‌باشد که هر دو با کسب ضریب تغییرات یکسان از جایگاه مساوی برخوردار می‌باشند. افزایش امکانات عمومی بعد از این دو با میانگین ۰/۸۶ در جایگاه دوم قرار گرفته است. جایگاه سوم مربوط به گوپه شناخت گیاهان دارویی با میانگین ۰/۹۴ می‌باشد. سه رتبه انتهایی جدول به ترتیب از آخر متعلق به گوپه‌های دسترسی به نشریات و کتب ترویجی با میانگین ۰/۲۸، میزان آموزش‌های ترویجی با میانگین ۰/۴۷ و استفاده از رسانه‌های دیداری و شنیداری با میانگین ۰/۵۳ می‌باشد.

جدول ۴. توصیف میانگین و انحراف معیار شاخص‌های فرهنگی (n=۳۶)

رتبه	ضریب تغییرات	انحراف معیار	میانگین*	گویه
۲	۱/۲۸	۱/۱	۰/۸۶	افزایش امکانات آموزش عمومی
۵	۲/۵۵	۱/۲۰	۰/۴۷	افزایش میزان آموزش‌های ترویجی
۶	۴/۳۹	۱/۲۳	۰/۲۸	افزایش دسترسی به نشریات و کتب ترویجی
۴	۲/۱۳	۱/۱۳	۰/۵۳	افزایش استفاده از رسانه‌های دیداری و شنیداری
۱	۱/۱۷	۱/۲۰	۱/۰۳	افزایش آگاهی نسبت به حفاظت از منابع طبیعی
۱	۱/۱۷	۱/۲۴	۱/۰۶	افزایش آموزش مهارت‌های بهره‌برداری از مراتع
۳	۱/۳۴	۱/۲۶	۰/۹۴	افزایش شناخت گیاهان دارویی و پرورش آنها
-	-	۰/۸۸	۰/۷۴	شاخص فرهنگی کل

* دامنه میانگین از ۲- تا ۲+

شاخص‌های اقتصادی

در میان متغیرهای اقتصادی مورد بررسی، متغیر افزایش سفرهای زیارتی با میانگین $1/39$ و انحراف معیار $1/08$ در رتبه اول و سپس متغیرهای افزایش خرید لوازم منزل با میانگین $1/25$ در رتبه دوم و افزایش خرید ملک و خانه و خودرو با میانگین $1/11$ در رتبه سوم قرار دارد. همچنین متغیر افزایش بازار یابی و فروش محصول با میانگین $0/03$ و انحراف معیار $1/42$ در رتبه نهم و قبل از آن به ترتیب متغیر افزایش پس انداز و تمکن مالی در رتبه هشتم و متغیر افزایش درآمد در رتبه هفتم قرار دارد. افزون بر این میانگین شاخص اقتصادی کل $0/41$ و با انحراف معیار $0/88$ می باشد.

جدول ۵. توصیف میانگین و انحراف معیار شاخص‌های اقتصادی ($n=36$)

رتبه	ضریب تغییرات	انحراف معیار	میانگین*	گویه
۷	۱۷/۲۵	۱/۳۸	۰/۰۸	افزایش درآمد
۶	۹/۲۱	۱/۲۹	۰/۱۴	افزایش میزان اشتغال
۸	۱۷/۷۵	۱/۴۲	۰/۰۸	افزایش پس انداز و تمکن مالی
۳	۰/۹۸	۱/۰۹	۱/۱۱	افزایش خرید ملک و خانه و خودرو
۲	۰/۸۴	۱/۰۵	۱/۲۵	افزایش خرید لوازم منزل
۱	۰/۷۸	۱/۰۸	۱/۳۹	افزایش سفرهای زیارتی
۵	۸/۴۳	۱/۱۸	۰/۱۴	افزایش تولید محصول
۴	۲/۵	۱/۲۵	-۰/۵۰	افزایش دسترسی به تسهیلات
۹	۴۷/۳۳	۱/۴۲	۰/۰۳	افزایش بازار یابی و فروش محصول
-	-	۰/۸۸	۰/۴۱	شاخص اقتصادی کل

* دامنه میانگین از ۲- تا ۲.

شاخص‌های اجتماعی

نتایج مطالعه عوامل اجتماعی بیانگر این است که متغیر کیفیت زندگی با میانگین $0/78$ و انحراف معیار $0/67$ رتبه اول، متغیر رفاه اجتماعی با میانگین $0/94$ و انحراف معیار $0/93$ رتبه دوم، متغیر سرمایه اجتماعی با میانگین $0/55$ و انحراف معیار $0/85$ رتبه سوم، و مشارکت اجتماعی با میانگین $0/60$ و انحراف معیار $1/03$ در مکان آخر قرار دارد. این نتیجه برتری عامل کیفیت زندگی عشایر را نسبت به دیگر عوامل می‌رساند.

جدول ۶. توصیف میانگین و انحراف معیار شاخص‌های اجتماعی ($n=36$)

رتبه	ضریب تغییرات	انحراف معیار	میانگین*	گویه
۴	۱/۷۲	۱/۰۳	۰/۶۰	مشارکت اجتماعی
۳	۱/۵۵	۰/۸۵	۰/۵۵	سرمایه اجتماعی
۱	۰/۸۶	۰/۶۷	۰/۷۸	کیفیت زندگی
۲	۰/۹۹	۰/۹۳	۰/۹۴	رفاه اجتماعی
-	-	۰/۷۵	۰/۷۲	شاخص اجتماعی کل

* دامنه میانگین از ۲- تا ۲+

ارزیابی کل متغیرها

نتایج جدول شماره (۷) بیانگر این می‌باشد که اجرای طرح مرتعداری بیشترین تاثیر مثبت را بر روی عامل "زیست محیطی" داشته است و انجام وظایف اجرایی ادارات دولتی که تحت عنوان "خصوصی سازی" به عشایر واگذار گردیده است در رتبه دوم قرار گرفته است. همچنین می‌توان دریافت که اجرای طرح جایگزینی کشت گیاهان دارویی نتوانسته است از لحاظ "اقتصادی" نظر عشایر را بخوبی جلب نماید و این عامل در مقام پنجم قرار گرفته است. نکته دیگر اینکه پایین بودن میانگین با توجه به دامنه ۲ تا ۲- بیانگر این موضوع می‌باشد که استقبال عمومی عشایر از اجرای طرح چندان مناسب نبوده است و اثر کل با میانگین ۰/۷۴ میزان موفقیت ۳۰ درصدی طرح را نشان می‌دهد

جدول ۷. میانگین، انحراف معیار، ضریب تغییرات و رتبه‌ی سازه‌های مورد بررسی

ردیف	نام شاخص	میانگین	انحراف معیار	ضریب تغییرات	رتبه
۱	زیست محیطی	۰/۸۷	۰/۵۴	۰/۶۲	۱
۲	خصوصی سازی	۰/۹۷	۰/۷۶	۰/۷۸	۲
۳	فرهنگی	۰/۷۴	۰/۸۶	۱/۱۶	۴
۴	اقتصادی	۰/۴۱	۰/۸۸	۲/۱۵	۵
۵	اجتماعی	۰/۷۲	۰/۷۵	۱/۰۴	۳
۶	اثر کل	۰/۷۴	۰/۰۶	-	-

* دامنه میانگین از ۲- تا ۲+

بررسی مسائل زیست محیطی

شاید بتوان با جرات ادعا نمود که بیشترین میزان موفقیت طرح‌های مرتعداری منطقه تنگ سرخ شهرستان بویر احمد که با اسکان عشایر و تغییر الگوی بهره‌برداری از مراتع را موفقیت‌های زیست محیطی دانست. بر اساس مشاهدات و نیز نتایج تحقیق حاضر، میزان، موفقیت در افزایش پوشش گیاهی ۷۹ درصد، غنی سازی مرتع ۷۶/۵ درصد، کنترل فرسایش خاک ۷۸ درصد می‌باشد. تحقیقات مشابه که در دیگر مناطق کشور (احمدی و سندگل، ۱۳۸۴. قائمی و سندگل، ۱۳۸۷) و زادبر و همکاران در سال ۱۳۹۰ حاکی از موفقیت نسبی طرح‌های مرتعداری در موضوعات زیست محیطی را تایید می‌کند. بعنوان نمونه در تحقیقی که در منطقه طرح رود شور ساوه انجام شد پوشش گیاهی داخل منطقه طرح را نسبت به خارج از آن تا بیست و پنج برابر تفاوت گزارش نموده اند (اکبرزاده، ۱۳۸۴).

از آنجایی که میزان پوشش گیاهی با میزان غنی بودن مرتع یک رابطه مثبت مستقیمی دارد این موضوع در تحقیق حاضر هم به چشم می‌خورد به طوری که نظرات پاسخگویان با تغییر بسیار اندکی این موضوع را تایید نموده‌اند. تحقیقات انجام شده مشابه هم به ارتباط مستقیم میزان غنی بودن مراتع با پوشش گیاهی آن اشاره نموده‌اند (ارزانی و همکاران، ۱۳۸۴ و قائمی و سندگل، ۱۳۸۷).

یکی از موضوعات بسیار مهم در بحث محیط زیست وضعیت تثبیت و حفظ خاک می‌باشد. افزایش پوشش گیاهی ناشی از اجرای طرح‌های مرتعداری کمک شایانی به تثبیت وضعیت خاک و جلوگیری از فرسایش آن می‌نماید. تحقیقاتی که در زمینه فرسایش خاک انجام شده است پوشش گیاهی را به عنوان مانعی در برابر برخورد قطرات باران و افزایش ضریب نفوذ پذیری خاک و در نهایت کنترل مسیر هرزآب‌های سطحی و مهم‌ترین عامل کنترل فرسایش خاک دانسته‌اند (پناهی و همکاران، ۱۳۸۶ و زنگی آبادی و همکاران، ۱۳۹۰). نتایج تحقیق حاضر بیانگر میزان موفقیت در کنترل فرسایش خاک در مراتع تحت پوشش طرح در منطقه تنگ سرخ می‌باشد.

تخریب مراتع و تبدیل به زمین‌های کشاورزی در قالب کشت و زراعت در سال‌های اخیر از چالش‌های پیش‌روی سیاست‌گذاران علی-الخصوص کشورهای در حال توسعه می‌باشد. در کشور ما هم با تمهیدات قانونی و ابزارهای نظارتی سعی گردیده است که به نوعی با این مشکل برخورد شود. ممیزی‌های صورت گرفته در مراحل اولیه طرح‌های مرتعداری و تعیین حدود و ثغور مراتع باعث شده است که دست

متعرضین به دامان طبیعت تا حدودی کوتاه گردد، موید این مطلب نتایج تحقیق حاضر می‌باشد که کسب امتیاز ۰/۱۱- نشان از کاهش بهره‌برداری از منابع ملی بصورت زمین‌های کشاورزی و حفظ و صیانت آن در مقابل این هجمه می‌باشد.

یکی از موضوعاتی که در این تحقیق مورد بررسی قرار گرفت وضعیت سطح آب‌های زیر زمینی می‌باشد. متأسفانه در سالهای اخیر به علت بهره‌برداری‌های غیر اصولی و تبعات ناشی از خشکسالی شاهد پایین آمدن سطح آب‌های زیرزمینی و به دنبال آن خشک شدن قنات‌ها و چشمه‌ها بوده ایم. اگر چه مسائل بسیاری در کاهش سطح آب‌های زیر زمینی دخالت دارند ولی با توجه به کوهستانی بودن منطقه تحقیق ذیل به اهمیت موضوع از منظر تغذیه منابع زیر زمینی بر اثر نفوذ خاک و جلوگیری از هدر رفتن آن به شکل سیلاب‌ها و هرز آب‌ها می‌نگرد. انتظار می‌رفت که با توجه به افزایش سطح پوشش گیاهی نفوذپذیری خاک افزون شده و سطح آب‌های زیر زمینی افزایش پیدا کند که متأسفانه این موضوع محقق نشده است. البته پاسخگویان در نظرات خود خشکسالی را به عنوان عاملی معرفی نمودند که با وجود اجرای طرح‌های مرتعداری بیشترین تاثیر را در کاهش سطح آب‌های زیر زمینی دارد.

گویه دیگری که علی‌رغم انتظار از امتیاز پائینی دارد وضعیت حاصلخیزی خاک می‌باشد. عدم تطابق مشاهدات محقق با یافته‌های این گویه می‌توانست دلایل متعددی داشته باشد. اول اینکه زمانی که از بحث حاصلخیزی خاک صحبت می‌شود آنچه در نظر کشاورزان تداعی می‌شود استفاده از کودهای شیمیایی تقریباً رایگان رایانه‌ای است که شاید به نوعی با این پاسخ‌ها اعلام نیازی برای تحویل کود شیمیایی باشد. دلیل دیگر می‌تواند تفاوت قضاوت در مورد اجسام و موضوعات ملموس و مرئی نسبت به موضوعات نامرئی باشد، حاصلخیزی خاک وابسته به مواد آلی درون آن می‌باشد که با توجه به نوع محصول می‌تواند وضعیت متفاوتی داشته باشد و هم تا تجربه و یا آزمایش نشده باشد، قابل بیان نباشد. در هر صورت این گویه هم با کسب میانگین امتیاز ۰/۶۷ نشان از پیشرفت و موفقیت ۳۴ درصدی را نشان می‌دهد که اگر چه در حد بالایی نیست اما بیانگر یک روند مثبت و رو به رشد می‌باشد.

در نهایت شاخص زیست محیطی کل با میانگین ۰/۸۷ نشان از موفقیت ۴۴ درصدی اجرای طرح در منطقه تنگ سرخ دارد. شاید با توجه به امکانات بکار رفته و برنامه ریزی‌های انجام شده جایگاه فعلی از نظر مسئولین قابل قبول باشد، اما موقعیت طبیعی و امکانات بالقوه جغرافیایی این ظرفیت را دارد که وضعیت موجود را ارتقاء و به سطح مطلوب‌تری برسانیم. لذا بجاست که با بررسی نقاط ضعف و حمایت از نقاط قوت اقدامات لازم در جهت پیشرفت منطقه صورت پذیرد.

بررسی فرایند خصوصی سازی

خصوصی سازی وظایف اجرایی دولت از سیاست های کلان به شمار می‌رود. کوچک کردن دولت از اهدافی است که در راستای کاهش هزینه‌های جاری دولت و بهره‌وری بیشتر از منابع مورد توجه قرار دارد. یکی از اهدافی که در طرح‌های مرتعداری به آن توجه شده است بحث خصوصی سازی نگهداری از مراتع می‌باشد که از طریق قرق‌بندی و نظارت بر نحوه بهره برداری‌ها صورت می‌پذیرد. قرق یک ابزار مدیریتی است که می‌توان از آن در صیانت و حفظ مراتع استفاده نمود. با اعمال قرق می‌توان درجه وضعیت و گرایش مرتع را بهبود بخشید و ظرفیت مرتع را به مرور زمان افزایش داد. به عبارت دیگر قرق سبب می‌گردد تا پوشش گیاهی از لحاظ کمی و کیفی بهتر شده و خاک تثبیت گردد (قائمی و سندگل، ۱۳۸۷). نتایج تحقیق حاضر بیانگر این است که در میان وظایف محول شده فرآیند قرق‌بندی علی‌رغم مشکلات برخورد با شکارچیان غیرقانونی و افراد سود جو با موفقیت ۸۵ درصدی روبرو بوده است، که نشان از موفقیت اجرای این سیاست در حفظ مراتع می‌باشد.

وظیفه دیگری که نتایج حاصل نشان از موفقیت ۷۷ درصدی دارد فرایند کپه کاری مزارع می‌باشد. اجرا کپه کاری نتایج فراوانی دارد که تاثیر آن در تثبیت و بهبود زیست بوم (اکوسیستم) منطقه بطور قابل توجهی قابل مشاهده می‌باشد. در تحقیق مشابهی که انجام شده در اثر عملیات کپه کاری میانگین پوشش گیاهی و درصد حفاظت خاک از ۲۰ درصد و ۷۶ درصد در سال ۱۳۷۹ به ۲۸ درصد و ۸۶ درصد در سال ۱۳۸۳ رسیده است (احمدی و سند گل، ۱۳۸۴).

احیاء گونه‌های خاص گیاهی که در یک منطقه بخاطر بهره برداری‌های نابجا رو به نابودی کامل رفته‌اند و یا بصورت طبیعی قادر به باززایی نمی‌باشند نیز از طرح‌هایی است که در دستور کار برنامه ریزان قرار داشته و بعنوان یک وظیفه به عهده مرتع‌داران گذاشته شده است. نتایج

تحقیق حاضر نشان از موفقیت ۶۸ درصدی اجرای این طرح دارد. آنچه که در این خصوص حائز اهمیت می‌باشد زمانی است که برای بازگشت مرتع به حالت اولیه نیاز دارد که گاه تا ده‌ها سال بطوی می‌انجامد لذا ضروری است اجرای این طرح‌ها با سرعت بیشتری انجام گیرد تا احیا مراتع و افزایش تولید آنها در زمان کمتری صورت گرفته و اتلاف زمان در این کار باعث تخریب بیشتر مراتع نشود. (مظهری و خاکسار آستانه، ۱۳۸۸).

انجام عملیات آبخیزداری، حفاظت از حیات وحش و شناسایی بیشتر برای گونه‌های رو به انقراض از فرآیندهایی است که به نظر پاسخگویان موفقیت کمتری نسبت به دیگر گویه‌ها داشته‌اند. کمترین اقدام انجام شده در خصوص عملیات آبخیزداری است که مرتعداران علت آن را عدم استطاعت مالی و فنی ذکر نموده‌اند. هجوم شکارچیان غیر مجاز که بخاطر ضعف‌های قانونی و کمبود نیروی انسانی برای نظارت و مقابله هر روز بر تعداد آنها افزوده می‌شود، باعث شده است که مرتعداران موفقیت چندانی در حفظ حیات وحش نداشته باشند. همچنین شناسایی گونه‌های در حال انقراض از فرآیندهایی است که دقت و فرصت و توان علمی بیشتری را طلب می‌کند که این مهم نیز از توان مرتعداران خارج می‌باشد.

شاخص خصوصی‌سازی کل با میانگین ۹۷٪ موفقیت ۴۹ درصدی اجرای وظایف توسط مرتعداران را می‌رساند. اهمیت واگذاری وظایف دولتی به بخش‌های خصوصی ایجاد می‌کند که این موضوع همراه با عوامل موثر در آن مورد بررسی بیشتری قرار گیرند. با توجه به اینکه بیشتر مرتعداران از تناسب وظایف محوله با درآمدی که از این راه بدست می‌آورند اظهار نارضایتی داشتند و این امر می‌تواند به کاهش انگیزه آنان در انجام بهینه امور محوله منجر شود. با توجه به موفقیت‌هایی که در این طرح و دیگر طرح‌های مشابه بدست آمده است، بررسی مجدد در جهت کاهش نقاط ضعف چنین طرح‌هایی می‌تواند منجر به بهره‌وری بیشتر گردد.

بررسی مسائل فرهنگی

فرهنگ به عنوان یک پدیده، نتیجه و ثمره فعالیت‌های ذهنی انسان با امکانات زیست محیطی‌اش می‌باشد که در طول تاریخ شکل گرفته و در پیشینه هر قوم و ملتی ریشه دارد و از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شود (رفیع فر و قربانی، ۱۳۸۶). این پدیده شامل مجموعه‌ای از آداب و رسوم و رفتارها و کردارها و نگرش‌ها می‌باشد که برای تغییر نگرش و رفتار یک فرد و یا جامعه باید نسبت به افزایش آگاهی با استفاده از اطلاع‌رسانی شایسته اقدام نمود. در جامعه عشایری افزایش سطح آگاهی و دانش مرتعداران، باعث می‌شود که نسبت به ایده‌های جدید و راهنمایی‌های ترویجی که در رابطه با مرتع صورت می‌پذیرد واکنش مثبت‌تری داشته باشند و با اطلاع از اهمیت حفظ و بهبود مراتع تلاش و کوشش بیشتری را از خود نشان دهند. نتایج تحقیقی که در این زمینه انجام شده بیانگر این است که با افزایش یک درصدی آگاهی از طرح‌های مرتعداری احتمال مشارکت بهره‌برداران به ۳/۰۴ درصد افزایش می‌یابد. (روحی و همکاران، ۱۳۸۹). در منطقه مورد مطالعه، مسئولین منابع طبیعی و نهادهای مربوطه با استفاده از ابزارهای رسانه‌ای دیداری و شنیداری و همچنین برگزاری کلاس‌های ترویجی سعی در افزایش میزان آگاهی و مهارت‌های بهره‌برداران داشته‌اند. اما نتایج بدست آمده در این تحقیق که میزان موفقیت ۵۲ درصدی را برای افزایش آگاهی نسبت به حفاظت از منابع طبیعی و ۵۳ درصدی را برای افزایش آموزش مهارت‌های بهره‌برداران بیان می‌کند نشان از ضعف اطلاع‌رسانی‌های انجام شده می‌باشد. البته در این خصوص آنچه که نظر محقق را جلب نمود عدم توجه به تناسب نوع آموزش‌های ارائه شده با سن و میزان تحصیلات مرتعداران می‌باشد. توزیع نشریات و برگزاری کلاس‌های ترویجی زیر ساخت‌هایی را نیاز دارد که متغیرهای سن و تحصیلات سهم بسزایی در آن دارند. امکانات آموزش‌های عمومی مانند مدرسه و تجهیزات داخلی آن اگر چه نسبت به زمان کوچ رو از وضعیت بهتری برخوردار است ولیکن بخاطر مهاجرت زوج‌های جوان به شهرها و پایین آمدن رشد جمعیت سوادآموزان ابتدایی از رونق مورد انتظار برخوردار نمی‌باشد.

عشایر کوچ رو قدیم و مرتعداران از قدیم الایام داروهای گیاهی برای مداوای بیماری‌های خود مورد استفاده قرار می‌داده‌اند و نحوه استفاده از آنها بصورت نسل به نسل انتقال یافته است. اما داروهای گیاهی که جنبه تجاری بیشتری دارند در طرح‌های اخیر بیشتر مورد توجه قرار گرفته و سعی گردیده که اطلاع‌رسانی لازم در این مورد انجام شود. پاسخگویان این مطالعه با توجه به پیشینه اطلاعات قبلی میزان افزایش شناخت خود را ۴۷٪ اعلام نموده‌اند. کمترین میزان امتیاز کسب شده گویه‌های فرهنگی مربوط به توزیع نشریات آموزشی است و شاید علت

آن همانطور که قبلاً هم ذکر گردید میانگین پایین سطح تحصیلات مرتعداران و عدم استفاده مناسب از نشریات و یا به عبارت دیگر ناهمگن بودن فراگیر و ابزار انتقال دانش باشد. نتایج مشابهی با تاکید بر یافته‌های موجود بهترین روش آموزش را روش آموزشی تماسی با کشاورزان دانسته و پیشنهاد نموده از روشهایی استفاده شود که مشارکت فعال فراگیران را در پی داشته باشد (عبدالملکی و همکاران، ۱۳۸۶) اما در آموزشهای ترویجی هنوز هم این ضعف خود را نمایان می‌سازد که کاهش آموزشهای ترویجی در نتایج تحقیق حاضر بخوبی مشاهده می‌گردد. در نهایت شاخص فرهنگی کل در این تحقیق میانگین ۰/۷۴ را نشان می‌دهد. با توجه به دامنه اعداد وضعیت این شاخص رقمی کمتر از ۴۰ در صد را نشان می‌دهد. این میزان نشان از ضعف اقدامات انجام شده در خصوص مسائل فرهنگی و آموزشی می‌باشد که در تحقیقات (مهدوی و همکاران، ۱۳۸۸) هم به آن اشاره گردیده است.

بررسی مسائل اقتصادی

شاخص اقتصادی کل با میانگین ۰/۴۱ از دامنه ۲ تا ۲- نشانگر موفقیت ۲۰ درصدی طرح جایگزینی مرتعداری و کشت گیاهان دارویی با دامداری می‌باشد. کاهش مشکلات اسکان نسبت به زمان کوچ باعث شده است که عشایر فرصت‌های بیشتری برای سفرهای زیارتی و تفریحی داشته باشند و رغبت بیشتری به استفاده از لوازم خانگی با تکنولوژی روز و خرید خانه، ملک و خودرو نشان دهند. از طرف دیگر در فروش محصولات جدید خود با مشکلات فراوانی روبرو شده‌اند که این امر کاهش درآمد آنان را در پی داشته است. دشواری‌های موجود نظام بانکی آنان را از استفاده از تسهیلات اعتباری باز داشته و نداشتن پس انداز و تمکن باعث شده است که مشکلات مالی آنها را در تنگنا و مشقت قرار دهد. نتایج مشابه این مطالعه نشان می‌دهد که در زمینه‌های اجتماعی و اقتصادی، اسکان عشایر چندان موفقیت آمیز نبوده و وضعیت عشایر با از دست دادن اشتغال پایدار و وابستگی به مشاغل ناپایدار بدتر شده است (مهدوی و همکاران، ۱۳۸۸). اما در جای دیگری اصلاح و احیاء مراتع را در افزایش وضعیت اقتصادی عشایر موثر دانسته‌اند (جوادی و همکاران، ۱۳۸۸) و اذعان داشتند متوسط درآمد خالص سالانه هر خانوار اسکان یافته (از بخش دامداری) بیشتر از متوسط درآمد خالص سالانه هر خانوار کوچنده است (کفیل زاده و همکاران، ۱۳۸۱). موضوع دیگری که در این سرفصل قابل ذکر است برداشت محقق از مشاهدات خود در روی آوردن عشایر به تجملات زندگی نوین امروزی و جدا شدن از زندگی خودکفای گذشته می‌باشد. اسکان عشایر در منطقه ای ثابت و دسترسی آنان به زیر ساخت‌های اقتصادی مانند لوله کشی گاز، تلفن، برق و غیره باعث گردیده است که میل به استفاده از ابزار و تکنولوژی مدرن روز در آنان قوت گرفته و این امر آنها را از زندگی خود کفای گذشته دور سازد. این نکته با تحقیقی که در منطقه طولارود انجام شده است، مطابقت دارد. تغییرات زندگی در عشایر طولارود بحدی بوده است که عشایر منطقه حتی مواد لبنی خود را از طریق فروشگاه‌ها و بازارهای محلی تامین می‌کنند و استفاده از فرش‌های ماشینی بجای گلیم و جاجیم دست ساز رایج گشته است (رفیع فر و قربانی، ۱۳۸۶).

بررسی مسائل اجتماعی

جامعه عشایری گذشته ایران دارای نظام اجتماعی مشخصی بوده است که از لحاظ نوع و ویژگی‌های اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی با نظام‌های اجتماعی معرفی شده در تیپولوژی مطرح در آثار موجود کاملاً قابل انطباق نبوده تا آنجایی که نوع ناب یا آرمانی آن را می‌توان از سایر نظام‌های اجتماعی شناخته شده متمایز نمود. سران ایل‌های جامعه عشایری در برانداختن و تشکیل حکومت‌های پیشامدرن در ایران نقش مؤثری داشته‌اند. برخی محققان جامعه عشایری و نظام ایلی را یکی از موانع شکل‌گیری جامعه و دولت مدرن در ایران دانسته‌اند (عبدالهی، ۱۳۸۶) در دهه‌های اخیر تغییرات جامعه عشایری ایران در جهت اسکان و استحاله در نظام ملی صورت گرفته است. تغییر اجتماعی و به‌ویژه تغییر اجتماعی برنامه‌ریزی شده با اسکان هدایتی جامعه عشایر، که به شکل‌گیری روستاهای نوظهور عشایری به‌ویژه روستاهای هدایتی می‌انجامد، ارتباطی نزدیک دارد؛ (مهدوی و همکاران، ۱۳۸۸). طرح‌های مرتعداری که با اسکان عشایر مصادف بود باعث تغییرات اجتماعی فراوانی در جامعه عشایری گردید. نتایج تحقیق حاضر که به سنجش میزان مشارکت، سرمایه اجتماعی، رفاه و کیفیت زندگی پرداخته است بیانگر این حقیقت است که بیشترین تغییر اجتماعی در اثر اسکان عشایر تغییر مربوط به تغییرات در کیفیت زندگی می‌باشد. رفاه اجتماعی نیز در جایگاه بعدی و سپس سرمایه اجتماعی و مشارکت قرار گرفته است. با اسکان عشایر میزان

برخورداری آنان در استفاده از زیر ساخت‌های زندگی اجتماعی مانند مسکن، استفاده از آب آشامیدنی سالم، بهداشت و خدمات درمانی، آموزش و غیره افزایش یافته و بطور کلی میزان رضایت آنان از نحوه زندگی فعلی نسبت به گذشته بیشتر به چشم می‌خورد. امنیت نسبت به قبل بسیار بهتر و اختلافات ایلی و طایفه‌ای بشدت کاهش یافته است. همچنین در کنار کم‌رنگ شدن بعضی از رسومات و سنن گذشته جنبه‌های مشارکتی و استقلال در تصمیم‌گیری‌ها افزایش را نشان می‌دهد. مطالعات مشابه نیز با تاکید بر موضوعات ذکر شده از رواج یافتن اعتیاد در بین جوانان عشایری به عنوان یک پدیده نوظهور منفی یاد می‌کنند (مهدوی و همکاران، ۱۳۸۸).

نتیجه‌گیری و پیشنهادات

اگر کارکردهای طرح‌های مرتع داری در سه بُعد زیست محیطی، اجتماعی و اقتصادی مورد بررسی قرار دهیم، نتایج این تحقیق بیانگر این می‌باشد که اجرای طرح‌های مرتعداری در بعد زیست محیطی موفقیت خوبی داشته است و باعث تثبیت وضعیت موجود و جلوگیری از تخریب بیشتر مراتع و افزایش پوشش گیاهی آن‌ها گردیده است. در بعد اقتصادی از نظر خصوصی‌سازی و واگذاری امور دولتی به بخش خصوصی نیز موفقیت‌هایی به چشم می‌خورد. همچنین این طرح‌ها با اسکان عشایر رفاه زندگی را افزایش داده و باعث رضایتمندی عشایر گردیده است. اما در خصوص میزان درآمد ايراداتی برآن وارد است و مرتعداران از میزان دریافتی خود در قبال زحمات و کار انجام شده احساس بی‌عدالتی دارند. از آنجایی که فواید مراتع سر سبز و با پوشش گیاهی فراوان و تاثیرات آب و هوایی و اکولوژیکی آن بعنوان یک منبع ملی به کلیه آحاد جامعه بر می‌گردد، بی‌مناسبت نیست که از بودجه ملی اعتباری برای کمک بیشتر به مرتعداران و پایداری طرح در نظر گرفته شود. همچنین دولت با ایجاد تسهیلات نسبت به تنوع محصولات مرتعداران و بازار خرید آنها مساعدت لازم را انجام دهد. از لحاظ اجتماعی اگر چه در بعضی از موضوعات نواقصی به چشم می‌خورد ولیکن در کل جذب جامعه عشایری در تمدن جوامع شهری می‌تواند موانع توسعه‌ای موجود را در این گروه از میان بردارد. نکته‌نهایی اینکه در برنامه ریزی‌های انجام شده برای اجرای یک طرح باید تمامی اثرات اجتماعی اقتصادی و زیست محیطی بصورت سیستمی در نظر گرفته شود. همچنین در مسیر برنامه، هرگونه تعهدی که ایجاد می‌گردد باید اجراء شود تا به پایداری طرح‌های انجام شده استمرار ببخشد.

فهرست منابع

- احمدی، ا و سندگل، ع. (۱۳۸۴). بررسی اثر کپه‌کاری در بهبود وضعیت و تولید مراتع گل آدم سلماس، فصلنامه علمی- پژوهشی تحقیقات مرتع و بیابان ایران، جلد سیزدهم (۱): ۴۸-۵۲.
- ارزانی، ح و عابدی، م. (۱۳۸۵). بررسی اثر مدیریت بر تغییرات ویژگی‌های سلامت مرتع و شاخص‌های تعیین‌کننده آن. فصلنامه علمی - پژوهشی تحقیقات مرتع و بیابان ایران، جلد سیزدهم، شماره ۲، صص ۱۶۱-۱۴۵.
- ارزانی، ح. میرداوودی، ح. فرحپور، م. عظیمی، م. کابلی، ح. سندگل، ع. اکبر زاده، م و مظفریان، و. (۱۳۸۴). روند تغییرات پوشش گیاهی و تولید: مراتع در استان مرکزی طی یک دوره ۵ ساله (۱۳۷۷-۱۳۸۱). فصلنامه پژوهشی تحقیقات مرتع و بیابان ایران، جلد ۱۲، شماره ۴، صص ۴۳۶-۴۰۹.
- اکبر زاده، م. (۱۳۸۴). بررسی تغییرات پوشش گیاهی در داخل و خارج قرق رود شور، فصلنامه پژوهشی تحقیقات مرتع و بیابان ایران. جلد دوازدهم، شماره ۲، صص ۱۸۸-۱۶۷.
- باژیان، غ. (۱۳۸۶). مروری بر مدیریت مراتع جامعه عشایری در گذشته و حال: تغییرات، چالش‌ها و راهکارها، فصلنامه علمی - پژوهشی تحقیقات مرتع و بیابان ایران، جلد ۱۴، شماره ۴، صص ۵۳۸-۵۲۴.
- پاپ زن، ع و افشارزاده، ن. (۱۳۸۹). سازو کارهای بومی مدیریت مرتع کوچنده ایل کلهر، فصلنامه علمی - پژوهشی تحقیقات مرتع و بیابان ایران، جلد ۱۷ (۳) ۴۷۶-۴۸۸.

- پناهی، م؛ سعید، ا؛ کوپایی، م؛ مخدوم، م؛ و زاهدی، ق. (۱۳۸۶)، برآورد ارزش اقتصادی کارکرد حفاظت خاک سرخ جنگل‌های خزری: مطالعات موردی طرح‌های جنگلداری خیرود کنار چوب و کاغذ مازندران و شفا رود. فصلنامه پژوهش و سازندگی در منابع طبیعی شماره ۷۶، صص ۱۰-۱.
- جوادی، س. ع؛ عرب فشافویه، ل و ص. خلیلیان، (۱۳۸۸). تحلیل اقتصادی واگذاری مالکیت مراتع در قالب طرح‌های مرتعداری، فصلنامه علمی-پژوهشی تحقیقات مرتع و بیابان ایران، جلد ۱۶، شماره ۴، صص ۵۱۶-۵۰۵.
- حیدری، ق؛ عقیلی، م؛ بارانی، ح؛ قربانی، ج؛ محبوبی، م؛ (۱۳۸۹). تحلیل همبستگی بین وضعیت مرتع و میزان مشارکت بهره‌برداران در اجرای طرح‌های مرتعداری (مطالعه موردی مراتع بلده - استان مازندران). مجله علمی پژوهشی مرتع، جلد ۴، شماره ۱، صص ۱۴۹-۱۳۸.
- خانپور اردستانی، ن و کاویانی، م. (۱۳۸۷)، معرفی گیاهان دارویی منطقه اردستان (استان اصفهان)، مجله علمی پژوهشی گیاه و زیست بوم، شماره ۱۳، صص ۶۵-۵۴.
- خلیقی، ن و ح، قاسمی. (۱۳۸۳). بررسی تاثیر مسائل اقتصادی-اجتماعی بر میزان مشارکت دامداران در طرح‌های مرتعداری (شمال استان گلستان) مجله علوم کشاورزی و منابع طبیعی، جلد یازدهم، شماره ۱، صص ۱۹۰-۱۸۱.
- رحیمی سوره، ص و صادقی، ح. (۱۳۸۴). محاسبه و تحلیل عوامل موثر در کارایی تولید طرح‌های مرتعداری واگذار شده (خصوصی سازی مراتع) مطالعه موردی استان‌های خراسان، یزد و آذربایجان غربی؛ اقتصاد کشاورزی و توسعه (۳۳): ۶۵-۳۱.
- رحیمی سوره، ص و صادقی، ح. (۱۳۸۳). عوامل موثر بر کارایی و اقتصاد مقیاس در رهیافت‌های پارامتری و ناپارامتری (مطالعه موردی: طرح‌های مرتعداری در ایران). مجله تحقیقات اقتصادی، شماره ۶۷، صص ۲۹۱-۲۵۹.
- رفیع فر، ج و قربانی ریگ، ر. (۱۳۸۶). تغییرات فرهنگی از کوچ به اسکان «نمونه موردی عشایر تالش در طول سه نسل». نشریه نامه علوم اجتماعی شماره ۳۱، صص ۸۰-۵۷.
- روحی، ف. امیرنژاد، ح، حیدری، ق و قربانی، ج. (۱۳۸۹)، بررسی نقش عوامل اجتماعی بهره‌برداران بر میزان مشارکت آنان در اجرای طرح‌های مرتعداری (مطالعه موردی: مراتع شهرستان قائم شهر). مجله علمی پژوهشی مرتع، سال چهارم (۳): ۴۸۳-۴۷۴.
- زادبر، م. ارزانی، ح. عظیمی، م. مظفریان، و. شاد، ق. ثقفی خادم، ف. توکلی، ح. امیرآبادی زاده، ح. و ناصری، س. (۱۳۹۰)، پایش پوشش گیاهی مراتع نیمه استپی در شمال ایران، فصلنامه علمی - پژوهشی تحقیقات مرتع و بیابان، جلد هیجدهم، شماره ۲، صص ۲۴۳-۲۳۱.
- زنگی آبادی، م. رنگ آور، ع. رفاهی، ح. شرفا، م. و بی همتا، م. (۱۳۸۹). بررسی مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار بر فرآیند فرسایش خاک در مراتع نیمه خشک کلات. نشریه آب و خاک، جلد سیزدهم، شماره ۴، صص ۷۴۴-۷۳۷.
- عبدالملکی، م. پزشکی راد، غ و چیذری، م. (۱۳۸۶)، بررسی اثر بخشی دوره‌های کوتاه مدت آموزشی ترویجی مرتعداران در شهرستان توپسرکان، مجله علمی - پژوهشی علوم کشاورزی جلد سیزدهم، شماره ۱، صص ۵۳-۳۹.
- عبدالهی، ع. (۱۳۸۶). اسکان عشایر و توسعه حیات اجتماعی آنان در ایران (مطالعه موردی طایفه‌وری علی نظری در استان ایلام). نامه علوم اجتماعی، شماره ۳۲، صص ۵۳-۱۹.
- فراهانی فرد، س (۱۳۸۵) بهره‌برداری از منابع طبیعی در نظام اقتصادی اسلام، فصل نامه اقتصاد اسلامی، سال ششم، (۱۶): ۴۰-۱۳.
- قائمی، م و ع. سندگل، (۱۳۸۷). بررسی زمان مناسب قرق، در اصلاح مراتع گل آدم سلماس. فصلنامه علمی - پژوهشی تحقیقات مرتع و بیابان ایران، جلد پانزدهم، شماره ۱، صص ۲۵-۱۳.
- کریمیان، ع. بارانی، ح. محبوبی، م و یغمایی، ف. (۱۳۸۸). بررسی علل و عوامل موفقیت یا عدم موفقیت بکارگیری سیستم‌های چرای در طرح‌های مرتعداری (مطالعه موردی طرح‌های مرتعداری مراتع قشلاقی استان سمنان). مجله علمی پژوهشی مرتع شماره ۲، صص ۲۳۱-۲۱۷.
- کفیل زاده، ف. اسماعیلی زاده، ع. سیدان، م. (۱۳۸۱)، اقتصاد تولید بخش دامداری عشایر کوچنده و اسکان یافته، مطالعه موردی ایل کرد، اقتصاد کشاورزی و توسعه، جلد دهم، شماره ۳۸، صص ۲۲۳-۲۰۱.

- کوچکی، ع. نصیری محلاتی، م و نجفی، فرزاد، (۱۳۸۳). تنوع زیستی گیاهان دارویی و معطر در بوم نظام‌های زراعی ایران، مجله پژوهش-های زراعی ایران، جلد دوم، (۲): ۲۱۶-۲۰۸.
- مجتهد زاده، ا. و ع. حسن زاده. (۱۳۸۰) پایش و ارزیابی طرح‌های یکپارچه توسعه روستایی مطالعه موردی حوزه آبریز حبله رود. فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه، جلد ۳۶، شماره ۹، ۷۴-۴۵.
- مظهری، م و خاکسار آستانه، ح. (۱۳۸۸). بررسی تاثیر اجرای طرح‌های مرتعداری بر کارایی مراتع (مطالعه موردی استان خراسان رضوی). اقتصاد کشاورزی، جلد ۲۳، شماره ۲، صص ۲۰-۱۲.
- مهدوی، م. رضایی، پ و خانی، ف. (۱۳۸۸)، سنجش نگرش عشایر اسکان یافته نسبت به اسکان در استان چهارمحال و بختیاری. فصلنامه روستا و توسعه، جلد ۱۲، شماره ۳، صص ۱۶۲-۱۳.